

VEERTIENDE-EEUWSE METSELTEKENS IN DORDRECHT

Herman A. van Duinen

De Grote Kerk van Dordrecht bevat zowel binnen als buiten diverse tekens onder de naam huismerken, steenhouwersmerken en metseltekens. In dit artikel zullen we een poging wagen de betekenis van de metseltekens, die ook op het Huis te Merwede voorkomen, na te gaan.

Hoe het begon

Tijdens een vakantie in de Thiérache (Franse Ardennen) bleken in deze streek tientallen zogenaamde *églises fortifiées*: vesting- of weerkerken te staan. Voor het kerkgebouw staan soms een of twee zware bakstenen torens met schietgaten. Deze torens waren een toevluchtsoord voor de bevolking tijdens oorlog of plundering van de niet verdedigbare dorpen; vooral in de zestiende en zeventiende eeuw.

In het metselwerk bevinden zich allerlei geometrische figuren van baksteen met groen geglazuurde koppen, waarbij we ons afvroegen wat daar de betekenis van is. Via internet bleken vooral de Belgische architect Marc Robben en de Nederlandse oud-docent biologie Ben Veldstra zich daar intensief mee bezig te houden.

Plomion (Thiérache)

Lavaqueresse (Thiérache)

Bouwen met baksteen

Al vanaf oude tijden werd naast natuursteen ook baksteen toegepast in de bouwkunst. Toen Rome in de eerste eeuw na Christus uitgroeide tot een wereldmacht ging men steeds meer gebruik maken van baksteen. Deze stenen waren relatief dun, 2 tot 5 cm; het meest gangbare formaat had een lengte tussen 20 en 30 cm. Op veel plaatsen in Europa zijn overblijfselen van steenbakkerijen gevonden. In Berg en Dal

bij Nijmegen zijn meerdere steenovens teruggevonden. Na de ondergang van het Romeinse Rijk zijn de steenbakkerijen in onbruik geraakt en is de techniek grotendeels verloren gegaan.

Het eerste gebruik van rode en gele baksteen in Noord-Europa dateert van de twaalfde eeuw. De oudste van deze gebouwen zijn romaans. Tussen de dertiende en de vijftiende eeuw werden grote gotische (klooster)kerken gebouwd in de zogenaamde baksteengotiek. Baksteengotiek komt vooral voor in Nederland, Noord- en Oost-Duitsland en de landen aan de Oostzee, waar geen natuurlijke steensoorten voorhanden waren.

Kloosterkerk Bad Doberan – Oost-Duitsland.

Herontdekking van de baksteen

De schaarse bronnen uit de middeleeuwen maken het moeilijk precies na te gaan wanneer men weer is begonnen met het bouwen in baksteen. Van de tiende tot de dertiende eeuw werd gebruik gemaakt van tufsteen voor de bouw van kerken en kloosters. Tufsteen werd ingevoerd vanuit de Eifel in Duitsland, waardoor vanwege hoge vervoerskosten de bouw duur was. Van tufsteen werden blokken gehakt, die met *trasmortel* aan elkaar werden bevestigd. Tras is gemalen tufsteen dat vermengd met kalk en water

zorgde voor een stevige verbinding, zelfs onder water. In Dordrecht stonden in later eeuwen trasmolens in de nabijheid van de in 1656 gegraven Kalkhaven, zoals molen De Spiering, De Eikenboom en De Poortklok. In de zeventiende eeuw was Dordrecht hét centrum van de internationale trashandel.

De eerste toepassing van baksteen in de Lage Landen is bekend uit opgravingen van het in 1163 gestichte Cisterciënzer klooster Klaarkamp bij Dokkum. De oudste *schriftelijke* vermelding voor gebruik van baksteen is van 1235, wanneer het klooster Bloemhof te Wittewierum (Groningen) wordt vernieuwd. In de kroniek van het Cisterciënzer klooster in Aduard wordt omstreeks 1250 melding gemaakt van een *steenbakkerij*. Voor de bouw van deze kloosters is gebruik gemaakt van tufsteen en vrij grote bakstenen, *kloostermoppen* genaamd (36 x 17 x 9 cm). In het noorden werd tot in de zestiende eeuw een formaat baksteen gebruikt van 32-30 x 16-14 x 9-8 cm. Na 1325 werd vanuit het zuiden een steeds kleiner formaat steen gebakken.

Twaalfde-eeuwse absis van de romaanse kerk van Bozum in Friesland, opgebouwd uit tufsteen en in de dertiende eeuw verhoogd met kloostermoppen.

In het koor van de Dordtse Grote Kerk kwamen tijdens restauratiewerkzaamheden in 1985 op een diepte van 1,8–2,6 meter onder de grafzerken tufstenen funderingsresten en muurresten van kloostermoppen (32 x 16 x 8 cm) tevoorschijn. Bij reconstructie bleek dit de absis te zijn van de kerk die in 1285 was gewijd. Ook onder de vloer van de voormalige kerkenraadskamer – nu keuken – kwamen tufstenen muurresten tevoorschijn.

Tufsteen onder de vloer van de voormalige kerkenraadskamer.

Baksteenproductie

Voor het bakken van de stenen is zowel rivierklei uit de uiterwaarden als zeeklei van de kuststreken geschikt. De jonge zeeklei in de kustgebieden was kalkhoudend en kreeg de steen bij het bakken een geelachtige kleur. In de riviergebieden werd hoofdzakelijk rivierklei gebruikt. De klei van de riviergebieden is doorgaans magere en meer ijzerhoudend, waardoor de steen een rode kleur kreeg. Een uitzondering vormde de geelbakkende klei van de Hollandse IJssel.

De gewonnen klei werd vermengd met water, gekneet en eventueel ontdaan van plantenresten en verontreinigingen. Daarna werd de steen gevormd door een klomp klei in een houten mal te drukken. De overbodige klei werd verwijderd met een boogdraad. De kleistein werd vervolgens uit de mal gehaald en onder een afdak op het veld te drogen gelegd.

Voorbeeld van steenproductie; museum klooster Jerichow.

Het bakproces

Het bakken van stenen was seizoenarbeid, daar de klei bij vorst niet kon worden verwerkt. Na het drogen van de ongebakken stenen – minimaal drie weken – werden de stenen op een bepaalde manier opgestapeld in een gemetselde veldoven. Als brandstof werd vooral turf gebruikt. De duur van het stookproces was ruim een week, waarna de stenen moesten afkoelen. Na het stoken werden de gestapelde stenen uit de oven gehaald en in kwaliteit op grootte, hardheid en kleur gesorteerd. Het proces van stapelen tot leeghalen van de oven duurde drie tot vier weken. Omstreeks 1350 kon men in een keer zo'n 50.000 stenen bakken.

De uiteindelijke baktemperatuur was bepalend voor de kwaliteit van de stenen. Bij temperaturen tussen de 800 en 900 graden verkreeg men een roodkleurige steen. Bij hogere temperaturen werd de roodbakende steen grauw van kleur. De variatie aan tinten van zowel geelachtige als roodachtige bakstenen gaf het metselwerk een schilderachtig geheel.

Door de ongelijke verhitting waren stenen vlakbij de vuurhaard soms kromgetrokken. Bij een te hoge temperatuur (boven de 1125 graden) ging de steen *sinteren* (verglazen), waardoor een groen tot zwart glazuur ontstond (*misbaksels genoemd*). De stenen konden dienen voor het aanbrengen van ruitpatronen en andere variaties in het muurwerk. Dit werd vooral toegepast in de veertiende en vijftiende eeuw. Door de koppen van stenen voor het bakken te bestrijken met een kleipap met zout en chemische bestanddelen werd het verglazen versterkt en was het mogelijk gehele ruitpatronen op de muur aan te brengen (*zie onder: het Huis te Merwede*).

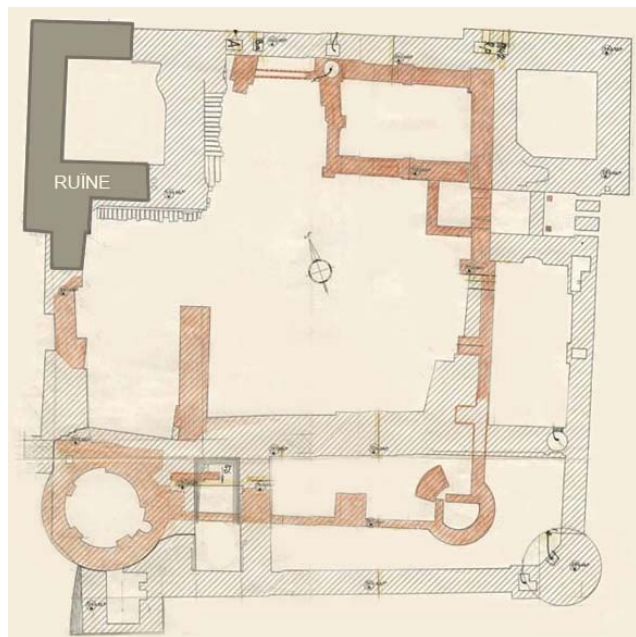
Detail van de schilderachtige muur van het Mariakoor (circa 1370) van de Dordtse Grote Kerk met een groen ruitpatroon.

Het Huis te Merwede

Zowel het Huis te Merwede als de toren en het Mariakoor van de Grote Kerk dateren uit het midden van de veertiende eeuw. Als eerste zullen we de metseltekens van de noordwestmuur van het Huis te Merwede bekijken.

Bij opgravingen in de jaren 1940-1943 werden de fundamenten blootgelegd van het Huis te Merwede. Het Huis bleek uit twee bouwfases te hebben bestaan. De eerste vermelding van een stenen Huis dateert uit 1304 als 'huus der Marwede ende hoeve lands, daer 't huus op staet'. Dit bakstenen bouwwerk had een vierkant grondplan van circa 25 x 25 meter. Door diverse overstromingen en ijsgang was het Huis ernstig verzakt en werd besloten een nieuw Huis te bouwen.

Dit tweede Huis had een omvang van 34 x 35 meter en moet zijn gebouwd tussen 1335 en 1355. Aan dit Huis kwam in 1418 en 1421 een einde tijdens het beleg van Dordrecht door Jan IV van Brabant en Jacoba van Beieren. De eigenaar van het Huis te Merwede, Willem van Brederode, steunde Jacoba in de belegering van de stad. Toen Jacoba na zes weken het beleg moest opgeven, werd volgens overlevering het Huis door Dordtenaren geplunderd. Drie jaar later maakte de Sint-Elisabethsvloed een eind aan de bewoning en zette het verval in.

Rechts de plattegrond van het eerste Huis (rood) en het tweede Huis (gestreept). Het donkergrijze deel is het grondvlak van de ruïne.

Een uniek ruitpatroon

De hoofdtoren (de huidige ruïne) op het noordwesten is aan de buitenzijde opgebouwd uit rode baksteen met het formaat 26-27,5 x 13-14 x 5,4-6,5 cm. Opvallend is het toegepaste ruitpatroon van groengesinterde stenen. Dit vereiste vakmanschap van de metselaar. Vanwege het grote aantal rode bakstenen met groenverglase koppen moeten deze op bestelling zijn gebakken. Waarschijnlijk is dit gebeurd volgens bovenbeschreven methode met een kleipap. Het is niet bekend of de baksteen ter plaatse is gebakken. In het 'Bouwhistorisch onderzoek naar het Huis te Merwede' schrijft Christine Weijs:

'Het patroon is opgebouwd over 9 baksteenlagen. Centraal in de ruit is nog een geglazuurde kop verwerkt. Het metselverband dat hiermee ontstaat is opgebouwd uit afwisselend een laag koppen - waarbij om en om een rode en een verglaasde is toegepast - en een laag van 1 strek (*hele steen*) en 2 koppen waarbij alle koppen verglaasd zijn. Het patroon loopt door over de noord- en westgevels, maar loopt niet de hoeken om'.

Aardig is wat zij beschrijft dat 'in het patroon van zowel in de noord- als in de westmuur een metselfout is geslopen. In de westmuur is in een hele laag het ruitpatroon vergeten. Ook zit tussen de beide (restanten van de) muuropeningen een verschuiving in het patroon. Kennelijk heeft de metselaar zich een laag vergist: het standaardpatroon wordt opgebouwd in 9 lagen, waarvan de bovenste tevens de aanzet vormt voor de volgende ruit. In de genoemde laag bestaat het ruitpatroon uit slechts 8 lagen, waardoor de metselaar moest sjoemelen om weer ruiten van dezelfde grootte te krijgen. Die zijn wel iets verschoven ten opzichte van het patroon daaronder. Een hele gevel in ruitpatroon van groenverglase bakstenen is uniek in Nederland en komt ook daarbuiten zelden voor'.

Een fraai voorbeeld van ruitpatronen is de middeleeuwse kerk Saint-Folquin (*Sint-Folkwin*) in Esquelbecq (*Ekelsbeke*) in Frans-Vlaanderen.

Beknopte geschiedenis van de Grote Kerk

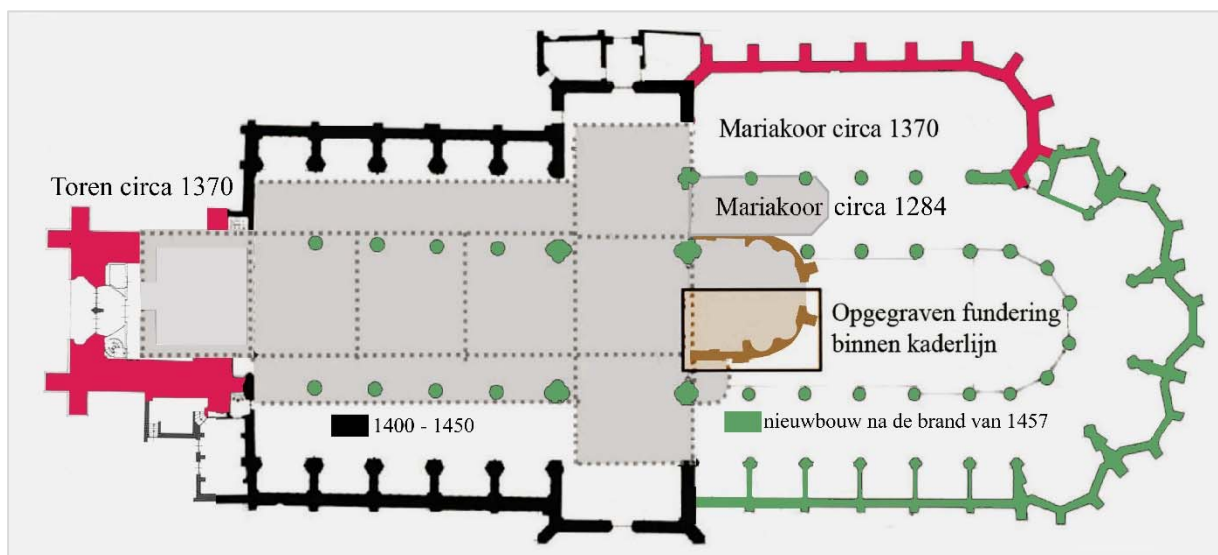
In een oorkonde uit 1121-1122, die de datering 1064 draagt, wordt vermeld dat in Dordrecht een nieuwe kapel was gesticht: 'Thuredrith cum capella noviter constructa'. Wanneer deze kapel door een groter gebouw werd vervangen, blijft onduidelijk. Wel is er nog een laat zeventiende-eeuws handschrift, toegeschreven aan Cornelis van Someren, waarin hij schrijft dat hij een aantal zeer vroege, vrijwel vergane perkamenten blaadjes – een *Calendarium* - ter inzage had gekregen. Wat hij kon ontcijferen had hij uit het Latijn overgezet in het Nederlands. Volgens dit *Calendarium* zou in 1183 een nieuw koor en kruiswerk zijn ingewijd door de Utrechtse bisschop Baldewyn. Het is wel opmerkelijk dat volgens dit *Calendarium* al acht jaar later 'de kerktoorn veel wierd versterkt, omdat men vreesde, dat hij door de swaarte der klokken mocht neder storten'.

In 1986 werden onder grafzerken in het Hoogkoor tufstenen funderingen gevonden, waarbij sprake zou zijn van een absis uit de twaalfde eeuw met een binnenmaat van negen meter (*afb. links*). Ook trof men hierbij bakstenen muurwerk aan van grote afmetingen, zogenaamde kloostermoppen (32 x 16 x 8 cm.) en aanzetten van pilasters. De pilasters duiden erop dat de kerk een stenen gewelf moet hebben gehad. De kloostermoppen en pilasters waren te dateren in de dertiende eeuw. Een soortgelijke opbouw is ook te vinden in de absis van de voormalige kloosterkerk in Thesinge (omstreeks 1250) in Groningen.

Dit wijst erop dat, waarschijnlijk op de oude tufstenen fundering, in de dertiende eeuw een zo goed als nieuwe kerk is gebouwd. Dit strookt met gegevens uit de jaren 1284 en 1285, waarin sprake is van verbouwingen aan de kerk en van de bouw van een Mariakoor aan de noordzijde. In de rekeningen zijn uitgaven opgenomen voor de bouw van een toren.

Volgens stadsrekeningen uit 1285 werden in het voorjaar het Mariakoor, de kerk, het kerkhof en de begijnenkapel feestelijk ingewijd door de in Holland aanwezige bisschop Antony Bek uit Durham, de abt van Middelburg en de Utrechtse domproost.

Hypothese van het grondplan (grijs en bruin) van de in 1285 gewijde kerk.

6 februari 1367 verhief hertog Albrecht van Beieren, met goedkeuring van de bisschop van Utrecht, de parochiekerk tot kapittelkerk en daarmee de oprichting van een kapittel met eigen bestuur en statuten. Een gevolg van deze verandering was dat de oude kerk niet meer voldeed en een groter gebouw noodzakelijk werd. Omstreeks 1450 was de bouw van de nieuwe kerk zeer ver gevorderd. Helaas brak in 1457 een grote stadsbrand uit, waarbij een groot deel van de kerk vernieuwd moest worden (*kleur groen*). De bundelpijlers in het schip (*kleur zwart*), de bakstenen ondermuur van het Mariakoor en de bakstenen toren (*kleur rood*) bleven gespaard en behoren daarmee tot de oudste delen van de kerk.

Bakstenen muren van de Grote Kerk

Soms is het lastig de datering van een gebouw op grond van het baksteenformaat vast te stellen, daar stenen ook wel werden hergebruikt. Dit dient dan ook met voorzichtigheid te geschieden. Bij de Grote Kerk kunnen bepaalde bouwdelen worden gedateerd in relatie met de baksteenformaten en archiefgegevens.

Zoals we eerder zagen is het grootste formaat baksteen, kloostermoppen van 32 cm, aangetroffen bij de opgravingen van de in 1285 gewijde kerk. Met de bouw van de kapittelkerk – circa 1370-1450 – zijn verschillende baksteenformaten gebruikt. Bij de fundering van de toren en van het Mariakoor zijn bakstenen gebruikt van 27 x 13 x 6,5 cm en voor de onderbouw van de toren (twee geledingen) en het Mariakoor (*afb. boven*) stenen van circa 25-30 x 12-13 x 5-6,5 cm. Deze maten komen overeen met de bakstenen van het Huis te Merwede.

Tussen 1420 en 1450 werd er aan het Mariakoor en de bovenste geleding van de toren gewerkt met een kleiner formaat baksteen, 19-20 x 9-10 x 4,5-5 cm. Hieruit valt op te maken dat zowel de toren als het Mariakoor in twee fasen is gebouwd. Dit zien we ook aan het aantal steenboetes die door de magistraat werden opgelegd als straf voor bepaalde overtredingen. Tussen 1420 en 1436 werden als steenboetes 465.000 stenen voor de ‘timmering van Onze Lieve Vrouwe (*Mariakoor*)’ beschikbaar gesteld en tussen 1439 en 1450 voor de derde geleding van de toren en de buitenmuren van de zijschepen boetes uitgedeeld tot een hoogte van 1.565.000 stenen.

Waar de stenen werden gebakken, is helaas niet bekend. Soms hadden steden eigen steenovens. Baksteenovens werden vooral langs de Hollandse rivieren gevonden, waarbij de steen werd aangevoerd naar de plaats van bestemming. Om de juiste steenmaat te controleren, hadden veel steden standaardmaten ingevoerd. Deze maten waren dikwijls aangegeven op de gevel van het stadhuis, onder meer in Delft en Leiden.

Voor het metselwerk, zéker voor grote bouwwerken als een kerk, waren vanzelfsprekend veel metselaars nodig. In de vroege middeleeuwen gingen de meeste bouwvakkers reizend door het leven, maar met de opkomst van groeiende steden, waaronder Dordrecht, ontstond de tendens zich te verenigen tot ambachtsgilden en gezamenlijk de beroepsbelangen te verdedigen. In een Dordtse bron van 1 september 1367 beloven de gilden elkaar onderling te helpen en te sterken in al hun privileges en keuren. Hierin

staan ook de metselaars (*maetsenaers*) en dakbedekkers (*tegeldeckers*) vermeld, die dit bevestigden met hun eigen zegel: drie troffels tussen bloemtakjes (*rechts*).

Ieder gilde had in de middeleeuwen ook een eigen schutspatroon. Een enkele keer was dit Sint-Barbara, maar in veel steden in de Nederlanden waren de patroonheiligen van de metselaars ‘de Vier Gekroonden’ (*Quatuor Coronatorum*), onder meer in ‘s-Hertogenbosch, Amsterdam, Middelburg, Gouda, Utrecht en Gent. In het jaarboek 2016 ‘Meesterlijk metselwerk’ van de Vereniging Oud-Dordrecht gaat men ervan uit dat vanwege weinig bronmateriaal uit de vroegste periode niet bekend is wie de schutspatroon van de metselaars was en of er een eigen altaar was in een van de kerken. Toch is dit wel bekend, daar M. Balen in zijn ‘Beschryvinge Der Stad Dordrecht’ (1677) op pagina 105 vermeldt: *Wy zullen laten volgen d’Outaren, buyten gene die Wy inde Kappellen (Grote Kerk) hebben aangewezen. Als dertigste altaar noemt hij: Van Quatuor Coronatorum, den Maetzenaers!*

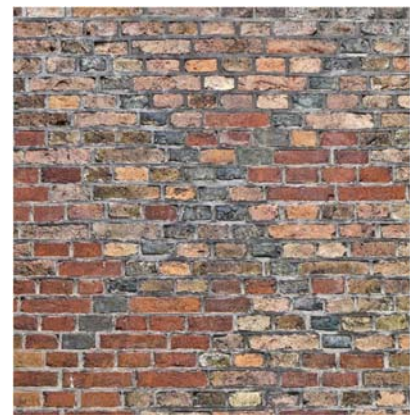

De ‘Vier Gekroonden’ waren vier Romeinse steenhouders, die in 306 weigerden een afgodsbeeld voor keizer Diocletianus te maken. Zij moesten dit met de dood bekopen en werden in loden kisten in een rivier gegooid. Als eerbetoon werden deze werklieden en martelaars de patroonheiligen van de steenhouders en metselaars. Men noemde ze gekroond omdat ze de martelaarskroon hadden ontvangen.

Gevelsteen de Vier Gekroonden, Maerland NZ 43 in Brielle – circa 1580.

Metseltekens

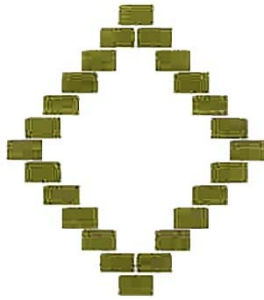
Wanneer we langs het Mariakoor lopen, valt het op dat in de geel/rode bakstenen muur geometrische vormen van zwart/groen geglaazuurde stenen zijn verwerkt. Zoals we boven zagen, dateert deze muur van circa 1370. Dit soort vormen worden *metseltekens* genoemd. De geometrische vormen stellen een *ruit*, een *zandloper* en een *maalkruis* voor (*onder*). Op een van de steunberen is een niet goed herkenbaar metselteken aangebracht. Het zou een zgn. ruitslinger kunnen zijn.

Vaak is er gegist naar de betekenis van metseltekens; gaat het louter om versiering of hebben ze een meer symbolisch karakter? Helaas zijn er volgens onderzoeker architect Marc Robben ‘nog geen historische geschriften gevonden, zodat de hele interpretatie enkel kan verdergaan op een (minimale) mondelinge overlevering en onderzoek van middeleeuwse symboliek’.

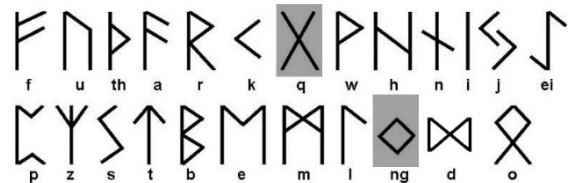
Middeleeuws bijgeloof

Naast de vastgelegde leer van de roomse kerk beleefde men in de middeleeuwen diverse vormen van bijgeloof. Er was angst voor van alles en men kende heilzame krachten toe aan zaken die de moderne mens zich nauwelijks kan voorstellen. In dit verband zijn ook de metseltekens waarschijnlijk te plaatsen. Naast bezwerende tekens voor boze machten, toverij, rampen en ziekten zijn het ook algemeen religieuze en symbolische tekens.

De ruit

Marc Robben zoekt de betekenis van de ruit onder meer in het voorchristelijke runenschrift. Het zou afkomstig zijn van de Etrusken (Italië) en zou zijn ontstaan rond 200 v. Chr. Het runenschrift is het oudst bekende schrift dat gebruikt werd door de Germaanse volkeren van Noord-Europa. Studie naar de betekenis van runentekens is echter nogal divers en een directe relatie met metseltekens is moeilijk aantoonbaar. Runen hadden naast hun betekenis als let-

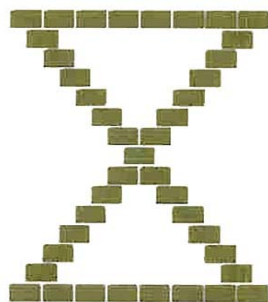
ter ook een zinnebeeldige betekenis. Na 1200 werden de runen vervangen door het Latijnse alfabet. Wel is gelijkenis van metseltekens met runentekens (*rechts*) opmerkelijk en is het niet onwaarschijnlijk dat een en ander met het middeleeuwse volksgeloof heeft te maken. Mogelijk hebben Germaanse volkeren deze tekens in christelijk Europa geïntroduceerd. Zo had de ruit of ING-rune (NG) de zinnebeeldige betekenis van *huwelijk, nakomelingschap* en *vruchtbaarheid*. Al bij heel vroege culturen komt dit zinnebeeld voor.

Bij de Germanen had het ruitmotief de bedoeling de goden gunstig te stemmen om echtparen nageslacht te geven. In de middeleeuwen was het verband met vrouwelijkheid ook duidelijk aanwezig in de heraldiek, wapenschilden van gehuwde vrouwen hadden tot circa 1600 een ruitvorm (*rechts, Grote Kerk Dordrecht*), daarna een ovaalvorm.

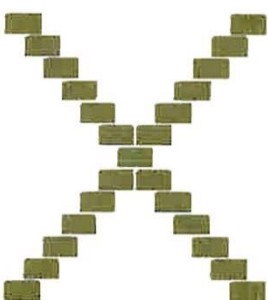
Binnen de ruit bij het Mariakoor is nog een ander, helaas door vervuiling niet goed herkenbaar, patroon aangebracht. Na de reformatie omstreeks 1572 nam het zinnebeeldige gebruik in de overwegend protestantse Noordelijke Nederlanden geleidelijk af.

De kelk of zandloper

Sinds de veertiende eeuw wordt het christelijk geloof onder meer gesymboliseerd door een kelk als *afweersymbol*, daar Jezus sprak: 'Laat deze kelk aan mij voorbijgaan'. Het staat ook voor het weren van boze geesten en het afweren van bliksem. Hierbij zou de zandloper afgeleid kunnen zijn van het maalkruis (*onder*) door boven en onder een horizontale lijn te zetten. Zo werd de zandloper ook afgebeeld als onheilwerend teken op stiepelpalen in Oost-Nederland (*rechts*). Een stiepelpaal was de centrale draagpaal waartegen de grote deuren sloten.

Maalkruis

Zowel op de muur als op een steunbeer van het Mariakoor komt een zogenaamd *maalkruis* voor. In het runenalfabet stond de X (*Gebo*) voor 'erfelijkheid'. In de loop der tijd kreeg het letterlijk de betekenis van *vermenigvuldigen (vruchtbaarheid)*. In de literatuur wordt nogal verschillend gedacht over de betekenis van het maalkruis. Zo wordt onder meer een link gelegd met de rechtspraak. Het woord *maal* in *maalkruis* zou afkomstig zijn van het Latijnse *mallus* of *ding (rechtsgeding)*. De *mallus* was een volksvertegenwoordiging van Germaanse stammen.

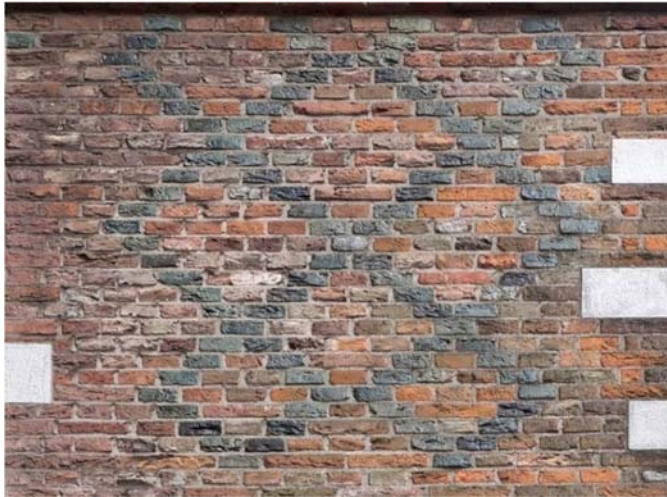
Metseltekens op de toren

Op de twee onderste geledingen van de toren zijn door de metselaars heel wat metseltekens aangebracht. Aan de noord- en zuidzijde zijn de muren voorzien van vlakvullend groen-geglazuurd metselwerk. Het verloop van het metselwerk is echter behoorlijk onregelmatig. Waar het Huis te Merwede voorzien is van perfecte ruiten, is het bij de toren niet gelukt de geglazuurde koppen goed verticaal te schikken (*rechtsboven*).

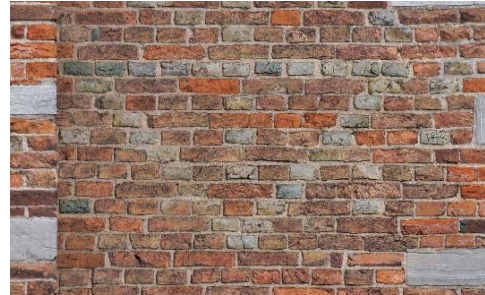
Aan de bovenzijde van de eerste geleding zijn aaneengeschakelde maalkruizen en ruitvormen aangebracht (*onder*).

Op de voorzijde van de zuidwestelijke steunbeer is een driehoek gemetseld met de punt naar beneden. Een driehoeksvorm is uiterst zeldzaam tussen de metseltekens. In de symboliek is de omgekeerde driehoek een vrouwelijk symbool en staat voor vruchtbaarheid, regen en hemelse genade. Ook is het een beeld van de Drie-eenheid.

Tegen de binnenzijde van de noordwestelijke steunbeer bevindt zich een zogenaamde *toverknoop*. De toverknoop is een zeer oud symbool en komt in veel culturen voor. De knoop kon onheil afweren en werd onder meer aangebracht op kerken, boerderijen en meubels. Ook heeft de toverknoop een element van *oneindigheid*, doordat hij is samengesteld uit één lijn (*links*).

Samenvatting

De architect Marc Robben vat het gebruik van metseltekens als volgt samen:

De middeleeuwse mens werd geconfronteerd met allerlei plagen. Naast de talrijke oorlogen en opstanden die een schaduw wierpen op deze periode, waren er ook natuurrampen: dijkbreuken en overstromingen; onaangepaste voeding (te veel pekel, te veel kruiden en niet genoeg verse levensmiddelen) en algemene ondervoeding; een gebrekkige hygiëne (geen individuele eetlepels of eetkommen). Als gevolg daarvan was de bevolking ontvankelijk voor allerlei besmettingen. Vandaar dat de pest gedurende meer dan 100 jaar zo lelijk huishield... Ten slotte waren er dan ook nog branden die bij tijd en wijle de steden verwoestten...

Is het dan niet voor de hand liggend dat de laaggeschoolde, ongeletterde metselaar het beschikbaar arsenaal van symbolen aanwendde met betrekking tot wat hem het meest aanbelangde? Het aanbrengen van beschermende tekens lijkt een voor de hand liggende, logische stap. In onzekere tijden, met beperkte kennis van natuurfenomenen, van besmettelijke ziekten, met bijna constante oorlogsdreiging zou, als het ene beschermende/afwerende teken niet hielp, het andere misschien wel helpen. Als ze in hun gebeden iets vroegen, ging het allicht toch om: vruchtbaarheid, een goede oogst, gezondheid enz.

Vanuit deze invalshoek, bewust van het feit dat het gaat om een algemene boodschap, eerder dan een specifieke, lijkt de betekenis van het grootste deel van de metselaarstekens een vraag te zijn om bescherming van/tegen... of bede tot...

Literatuur

- M. Balen – Beschrijvinge Der Stad Dordrecht, deel 1, Dordrecht 1677
- R. van Eijk en J. de Vries – Verborgene werkers, lekenbroeders in Aduard, Aduard 2010.
- Tineke van Gassen – De ambachten van de metselaars; masterscriptie Universiteit Gent 2011-2012
- W.F. van Heemskerck Düker en H.J. van Houten – Zinnebeelden in Nederland, Den Haag 1941
- J. Hollestelle – De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560, Arnhem 1976
- Th. W. Jensma – De Grote- of Onze Lieve Vrouwekerk van Dordrecht, Zwolle/Dordrecht 1987
- T. Reuderink-Kort – Het klooster van Aduard 1192-1594, Aduard 2010
- Marc Robben – Metseltekens - www.graafschaploon.be
- J.P. Staal – Metselen in baksteen; bouwhistorische beschouwing, RDMZ, Zeist 1986/5-10
- M.E. Stades-Vischer – Architectuurhistorisch onderzoek, restauratie Grote Kerk Dordrecht, Zeist 1988
- R. Stenvert en G. van Tussenbroek – Inleiding in de bouwhistorie, Utrecht 2007
- Ben Veldstra – Middeleeuwse metseltekens – www.metseltekens.nl
- A. van Vollenhoven – Ambachten en neringen in Dordrecht, 's-Gravenhage 1923
- Christine Weijs – Bouwhistorisch onderzoek naar het Huis te Merwede, Dordrecht 2011